

О.І. ОСАУЛЕНКО. МІСЦЕ ПРАВАЗАСТОСОВЧИХ АКТІВ У СИСТЕМІ ПРАВОВИХ АКТІВ

Аналізуються сутність та основні ознаки правових актів, розкривається співвідношення нормативних та індивідуальних актів, визначено місце правозастосовних актів у системі правових актів.

Ключові слова: правовий акт, правозастосовчий акт, композиція, термінологія, стилістика, правове регулювання, індивідуальне регулювання, ефективність правозастосування.

Анализируются сущность и основные признаки правовых актов, раскрывается соотношение нормативных и индивидуальных актов, определено место правоприменительных актов в системе правовых актов.

Ключевые слова: правовой акт, правоприменительный акт, композиция, терминология, стилистика, правовое регулирование, индивидуальное регулирование, эффективность правоприменения.

The article attempts to characterize main features and essence of legal acts, show ratio of legal and individual acts and define place of enabling legislation in system of legal acts.

Key words: legal act, applicable statute, composition, terminology, stylistics, legal regulation, individual regulation, efficiency of law application.

В процесі здійснення юридичної діяльності значну роль відіграють правові (юридичні) акти. Вони являють собою волевиявлення держави, її органів, посадових осіб, які є формально обов'язковими для виконання. Соціальна роль правового акту полягає у тому, що через нього держава об'єктивує, виражає свою волю, доводить її до відповідних суб'єктів. Створює формальнообов'язкові передумови для узгодження з цією волею поведінки учасників суспільного життя. Цим держава впливає на поведінку громадян, діяльність різноманітних об'єднань та угруповань, реалізує у правовій формі свої функції. Існують й інші форми волевиявлення держави (заяви, звернення, ноти тощо), однак вони, як правило не містять обов'язкових приписів. Завданням цієї статті є визначення місця правозастосовних актів у системі правових актів.

В літературі існують різноманітні визначення правових актів. На нашу думку, найбільш повне і змістовне визначення цьому поняттю дала О.Ф. Скаун. Вона вважає, що правовий акт – акт-волевиявлення (рішення) уповноваженого суб'єкта права, що регулює суспільні відносини за допомогою встановлення (зміни, скасування, зміни сфери дії) правових норм, а також визначення (зміни, припинення) на основі цих норм прав і обов'язків учасників конкретних правовідносин, міри відповідальності конкретних осіб за скоєне ними правопорушення¹. Він оформляється у встановлених законом випадках у вигляді, як правило, письмового документа (акта-документа)².

На підставі вищезазначеного визначення можна назвати основні ознаки правового акта:

- 1) має офіційний характер, обов'язковий для виконання;
- 2) спрямований на регулювання суспільних відносин;
- 3) виражає волю (волевиявлення) уповноваженого суб'єкта права, його владні

© ОСАУЛЕНКО Олександр Іванович – кандидат юридичних наук, доцент, професор Київського національного університету внутрішніх справ

веління;

4) встановлює правові норми, а також конкретні правовідносини;

5) може бути актом-документом, зміст якого фіксується у встановленій законом документальній формі, і актом-дією, за допомогою якого виникає юридичний результат (встановлення правових норм, їх застосування і т.д.);

6) становить юридичний факт, що спричиняє певні правові наслідки.

Значне як теоретичне, так і практичне значення відіграє розподіл правових актів за формою вираження:

1) письмовий (акт – документ);

2) усний (заяви, розпорядження, накази, вказівки);

3) конклюдентний (акт – дія).

Перша група актів містить положення нормативного характеру (правотворчо-го чи інтерпретаційного). Друга група – акти, які містять індивідуальні приписи, інші разові веління, рішення окремих осіб.

Разом з тим необхідно зазначити, що такий розподіл має дійсно лише загальний характер, оскільки він не відображає особливості змісту актів, а тому не розкриває їх роль в механізмі правового регулювання, не розкриває їх суттєві юридичні властивості. Залежно від того, які основні елементи правової системи виражають правові акти-документи, С.С. Алексєєв³ виділяє чотири їх різновиди, залежно від юридичної субординації:

1) нормативні юридичні акти (акти правотворчості компетентних органів, які містять правові норми та складають основу механізму правового регулювання). Такі акти регулюють певну сферу суспільних відносин і є загальнообов'язковими;

2) інтерпретаційні акти нормативного чи індивідуального характеру (акти офіційного тлумачення норм права, які містять правові положення, що примикають до нормативної основи механізму правового регулювання). На нашу думку, ця група актів має допоміжний характер і, як правило, «обслуговує» нормативно-правові акти;

3) акти застосування права (державно-владні акти), які виражають індивідуально-правову діяльність компетентних органів та включаються в механізм правового регулювання при виникненні правовідносин чи при їх забезпеченні;

4) акти реалізації прав та обов'язків (договори, інші акти-документи, які виражають автономні рішення окремих осіб, правомірні дії, що завершують дію механізму правового регулювання).

На підставі зазначеної класифікації можна дійти висновку, що, за винятком інтерпретаційних актів, всі інші правові акти відносяться або до нормативних (група 1), чи до індивідуальних (група 3 та 4). Інтерпретаційні ж акти, виділені нами в групу 2 можуть бути як індивідуальними, так і нормативними. В нормативно-правових актах, як актах правотворчості виражається по суті індивідуальна правотворча дія державно-правового порядку, яка спрямована на встановлення, зміну чи відміну правових норм.

Як відзначає С.С. Алексєєв індивідуальні і нормативні акти, особливо нормативні акти правотворчості значно відрізняються один від одного⁴. При цьому варто зазначити, що, крім зазначених класичних актів – нормативних, індивідуальних, інтерпретаційних – є акти змішаного нормативно-конкретного змісту, тобто такі, що складаються з нормативних і індивідуальних норм. Вони притаманні ряду правових систем романо-германського типу⁵.

Окремі автори виділяють також і нетипові (спеціалізовані) акти – акти, що затверджують положення, правила статутів, або акти, що складаються з декларацій, закликів, звернень.

З урахуванням мети статті нам потрібно розглянути індивідуальні (ненормативні) правові акти та виділити серед них акти застосування норм права. Як зазначалось вище, індивідуальні правові акти є різноманітними, оскільки різноманітними є і суспільні відносини, які регулюються правом. До таких індивідуальних актів необхідно віднести різноманітні договори, акти юрисдикційних та інших правозастосовних органів. Специфічними і різноманітними є акти-документи, які закріплюють волевиявлення громадян і які відіграють роль юридичних фактів (розписки, доручення, заяви, заповіти тощо). Вони відрізняються один від одного за місцем в механізмі правового регулювання, функціями, які вони виконують, формою виразу та закріплення тощо. Однак ці акти володіють цілим рядом спільних ознак, що дозволяє встановити їх загальність і відмежувати від актів нормативних. На підставі аналізу різних видів індивідуальних правових актів можна назвати окремі спільні ознаки індивідуальних актів.

1. Воля суб'єкта як основний змістовний елемент індивідуального акта. Воля передбачає наявність певного інтелектуального моменту: у свідомості суб'єкта, який приймає акт індивідуального характеру, знаходить ідеальне відображення той кінцевий результат, до досягнення якого він прагне безпосередньо волевій зміст дії суб'єкта виражається в прагненні досягти бажаного результату.

На результат оформлення волі суб'єкта активний вплив здійснює воля держави, яка закріплена в нормативних актах. Можна стверджувати, що відповідність волі особи волі нормативно-державної визначає правомірність індивідуальних актів. Ця обставина дозволяє відмежувати останні від правопорушень (деліктів), вчинення яких також приводить до конкретного юридичного результату. При цьому варто зазначити, що в індивідуальних актах державна воля знаходить лише опосередкований вираз. Найбільш чітко її можна побачити в індивідуальних актах, які приймаються органами держави і посадовими особами, менш чітко – в актах, які здійснюються громадянами.

В першому випадку в повному обсязі реалізується правозастосування, в другому – правоздійснення, тобто реалізується суб'єктивне право окремої особи без владного втручання.

2. Індивідуальний акт завжди являє собою дію. Суб'єкт об'єктивує свої потреби, виражає свої інтереси тільки через свою поведінку. Право може впливати на волю суб'єкта тільки в тому випадку, якщо вона проявляється в діях.

Зазначене знаходить своє і законодавче підтвердження. Так стаття 202 Цивільного кодексу України визначає поняття та види правочинів. В статті 203 цього ж кодексу сформульовані загальні вимоги, додержання яких є необхідним для чинності правочину.

Думка про те, що індивідуальний акт завжди являє собою дію знаходить також своє відображення і в юридичній літературі. Зокрема, Є. Старосьцяк, визначаючи поняття адміністративного акта прямо указує на те, що останній є дією органу держави, який здійснює управління⁶.

3. Спрямованість акта на реалізацію вимог правових норм в конкретних суспільних відносинах. Якщо веління, яке міститься в нормативних актах має за мету досягнення загального правового ефекту у виді встановлення, зміни чи припинення юридичної регламентації того чи іншого виду суспільних відносин, то для волі в індивідуальних актах характерною є спрямованість на досягнення кон-

кретного правового результату, під яким необхідно розуміти виникнення, зміну чи припинення правовідносин⁷. Таким чином ці акти є основним засобом перенесення вимог нормативних приписів на суспільні відносини з метою упорядкування останніх. Вони не тільки є необхідним елементом в механізмі руху правовідносин, тобто виступають в ролі особливого роду юридичних фактів, але в той же час з їх допомогою здійснюється додаткова, індивідуальна регламентація суспільних відносин, приводиться в дію державно-владна сила, яка потенційно міститься в нормах права.

Наведені ознаки свідчать про пряму залежність змісту та форми індивідуальних актів від нормативних приписів, що в свою чергу впливає на юридичну техніку індивідуальних актів.

4. Піднормативність індивідуальних актів. Оскільки індивідуальні акти спрямовані на реалізацію вимог правових норм, то безсумнівно, правовою основою їх здійснення можуть бути тільки нормативні приписи.

В піднормативності проявляється ієрархічність побудови системи правових актів в цілому: обов'язкова відповідність і підлеглість актів нижчого порядку, якими є індивідуальні акти, актам вищого порядку, в якості яких виступають нормативно-правові акти.

5. Чітко визначена форма здійснення та закріплення індивідуального акту. Якщо здійснення акта – це безпосереднє волевиявлення суб'єкта, то закріплення – це фіксація вираженої суб'єктом волі в документальній формі.

В індивідуальних актах воля проявляється або словесно, або у виді фактичних (конклюдентних) дій. Аналіз індивідуальних актів дає підставу дійти висновку, що в правовому регулюванні найбільш поширеним є словесний вираз волі. В багатьох випадках встановлюється документальне закріплення індивідуальних актів. Найбільш повно і жорстко регламентуються форми здійснення і закріплення актів застосування права, що і є предметом нашого дослідження. Чітка регламентація форми правозастосовного акту пояснюється тим, що недотримання встановленої форми може потягти за собою суттєві порушення прав громадян посадовими особами.

Якщо індивідуальний акт, як нами зазначалось вище, потребує документального оформлення, на нашу думку, необхідно розрізнити безпосереднє волевиявлення, а також форму його закріплення. При цьому варто підкреслити, що роль закріплення в різних актах суттєво різниться. В одному випадку, документ є лише доказом того, що відображений факт мав місце в дійсності (такою є, наприклад, роль письмово оформленого договору), в інших – документ слугує обов'язковою умовою дійсності акта і є єдиним засобом доведення його до відома осіб, яких він стосується (наприклад, вирок суду). Предметом нашого розгляду є лише акти з обов'язковим словесним вираженням та оформленням.

На підставі викладеного можна дати визначення індивідуальному акту як волевій дії суб'єкта права, яка здійснюється ним в передбачених законом випадках та закріплюється в установленій законом формі і спрямованій на реалізацію вимог правових норм в конкретних суспільних відносинах.

При цьому важливо підкреслити, що в групу індивідуальних актів входять як владні акти, так і акти автономного регулювання. Індивідуальні акти належать до різних частин механізму правового регулювання. Разом з тим, всіх їх об'єднує те, що кожний акт поширюється на конкретний випадок⁸. Оскільки всі індивідуальні акти є дуже різноманітними і критеріїв їх класифікації можна виділити досить

багато, то ми виберемо найбільш загальний і важливий критерій – за місцем в механізмі правового регулювання. На підставі зазначеного критерію можна виділити наступні види індивідуальних актів:

– індивідуальні акти-регламентатори, які разом з нормативними актами забезпечують повну і всебічну регламентацію суспільних відносин. До актів-регламентаторів необхідно віднести акти, які визначають суб'єктів конкретних відносин, указують обсяг їх суб'єктивних прав і обов'язків, а також, які визначають поведінку учасників правовідносин та передбачають момент виникнення конкретних правовідносин, умови їх розвитку та припинення.

– правозабезпечувальні акти, за допомогою яких у відповідності з владними повноваженнями компетентних органів забезпечується реалізація юридичних прав та обов'язків (це в основному правозастосовні акти).

– акти дотримання та використання правових норм. В них виражається фактична реалізація суб'єктивних юридичних прав та обов'язків.

На підставі викладеного можна дійти висновку, що змішування нормативно-правових актів з індивідуальними, стирання граней між ними призводить на практиці до необґрунтованого розширення компетенції державних органів, які покликані лише дотримуватись, виконувати, а також застосовувати закони та інші нормативно-правові акти, але аж ніяк не виконувати правотворчі функції. Повна ясність в розмежуванні нормативно-правових і правозастосовних актів, знання ознак кожного із них, вірне використання в правотворчій і правозастосовній діяльності зокрема, юридичній діяльності взагалі сприятиме забезпеченню режиму законності та правопорядку в сучасній Україні.

1. Скакун О.Ф. Юридическая деонтология: Учебник. – Х.: Эспада, 2002. – С. 311.
2. Кравченко Т. До питання про уніфікацію законодавства // Право України. – 2006. – № 4. – С. 131–132.
3. Алексеев С.С. Общая теория права: Учебник. – М.: Проспект, 2009. – С. 433–434.
4. Там само. – С. 200.
5. Харитонова О.І. Порівняльне право Європи: Посібник. – Х.: Одісей, 2002. – С. 48.
6. Старосьцяк Е. Правовые нормы административной деятельности. – М.: Юриздат, 1959. – С. 162.
7. Исаков В.Б. Юридические факты в советском праве. – М.: Юрид. лит., 1984. – С. 27.
8. Осауленко О. Особливості окремих правозастосовних актів, які приймаються на підставі норм кримінально-виконавчого права // Право України. – 2006. – №4. – С. 93.